

O'ZBEK MILLIY QO'SHIQCHILIGINING TARIXIY RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA JANR TIZIMI

To'liqin Xaydarov
Qo'qon davlat univrsiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek milliy qo'shiqchiligining tarixiy ildizlari, rivojlanish bosqichlari va folklor-professional qo'shiqchilik tizimining shakllanishi ilmiy manbalar va tahliliy yondashuvlar asosida ko'rib chiqiladi. Xalq qo'shiqlarining lad-modallik xususiyatlari, janr turlari, funksional vazifalari, tarixiy qatlamlanishi hamda hududiy ijrochilik maktablari bilan o'zaro aloqasi batafsil yoritiladi. Tadqiqot etnomusiqashunoslik, folklorshunoslik, tarixiy-tipologik va komparativ metodlar asosida amalga oshirilgan.

Kalit so'zlar: milliy qo'shiqchilik, xalq qo'shiqlari, janr tizimi, tarixiy bosqichlar, etnomusiqqa, vokal ijrochilik

STAGES OF HISTORICAL DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN NATIONAL SINGING AND GENRE SYSTEM

Tulqin Khaydarov
Kokand State University

Abstract: This article examines the historical roots of Uzbek national singing, stages of development and the formation of the folk-professional singing system based on scientific sources and analytical approaches. The tone-modal characteristics of folk songs, genre types, functional tasks, historical stratification and their relationship with regional performing schools are covered in detail. The research was carried out on the basis of ethnomusicology, folklore, historical-typological and comparative methods.

Keywords: national singing, folk songs, genre system, historical stages, ethnomusicology, vocal performance

Kirish

O'zbek milliy qo'shiqchiligi ko'p asrlik tarixga ega bo'lib, xalq musiqasining eng qadimgi qatlamlaridan boshlab mumtoz ashulachilik, dostonchilik, marosim qo'shiqlari, zamonaviy kuy-ashulalar tizimigacha uzluksiz rivojlanib kelgan boy an'ana hisoblanadi. Milliy qo'shiqchilikning shakllanishida etnografik muhit, sheva xususiyatlari, hududiy musiqiy maktablar, ijtimoiy hayot, tarixiy jarayonlar va xalq dunyoqarashi muhim rol o'ynagan.

Etnomusiqashunos Bruno Nettl xalq musiqasi rivojlanishini “madaniyat tarixining uzluksiz jarayoni, musiqiy shakllarning ijtimoiy vaziyatga moslashuvi va qayta talqin qilinishi” bilan izohlaydi (Nettl, 1983). O‘zbek qo‘shiqchiligi ham ayni shu jarayonning yorqin namunasidir.

Mazkur maqolada milliy qo‘shiqchilikning tarixiy rivojlanish bosqichlari tizimli ravishda yoritilar, qo‘shiq janrlari ilmiy asoslangan tarzda tasniflanar va ularning badiiy-musical xususiyatlari tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O‘zbek milliy qo‘shiqchiligining tarixiy rivojlanish bosqichlarini davrlar kesimida tahlil qilamiz.

Qadimgi davr qo‘shiqchiligi (miloddan avvalgi davr - X asr) haqida mavjud manbalar arxeologik topilmalar, qadimgi yozma manbalar va musiqiy shakllarning rekonstruksiya asosida o‘zbek xalq musiqasining ilk qatlamlari marosim va sehr-jasorat qo‘shiqlari bilan bog‘liq bo‘lgan. Bu davrning qo‘shiqlari quyidagilarda namoyon bo‘lgan:

- mehnat jarayonini boshqaruvchi ritmik qo‘shiqlar;
- urug‘-qabilaviy marosim qo‘shiqlari;
- dualar va sehrli qo‘shiqlar.

T. Mirzaev qadimiy qo‘shiq namunalari “Ko‘proq monodik tuzilishga ega va ritmik soddaligi bilan ajralib turishini” ta’kidlaydi (Mirzaev, 1990). Bu bosqich ashulachilik emas, balki ommaviy vokal an‘analarning shakllanishi davri bo‘lgan.

O‘rta asrlar davri (XI-XVI asrlar): Shaharli musiqa madaniyatining shakllanishi islom madaniyatining kirib kelishi, shaharlashuv va savdo aloqalarining kengayishi qo‘shiqchilikda yangi badiiy shakllarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘lgan. Aynan shu davrda:

- maqom asoslari shakllanadi;
- shahar qo‘shiqlari - ashula, terma, katta ashula kabi shakllar yuzaga keladi;
- musiqiy tizim nazariy asosda tartibga solina boshlaydi (Forobiy, Ibn Sino qarashlari).

Rajabovning ta’kidlashicha, bu davrda xalq qo‘shiqlari “ixcham, lekin murakkab intonatsion tarkibli shakllarga ega bo‘la boshlagan” (Rajabov, 1982).

Mumtoz qo‘shiqchilik davri (XVII-XIX asrlar) da ashulachilik san’ati ravnaq topdi. Hududiy ashula maktablari shakllandi:

- Farg‘ona-Toshkent ashula maktabi - lirizm, nafis ohangdorlik;
- Buxoro maktabi - maqom ohanglari, klassik ohangning ustuvorligi;
- Xorazm maktabi - jo‘shqinlik, ritmik murakkablik;
- Qashqadaryo-Surxondaryo - dostonchilik va epik ohanglar.

Bu bosqichda qo‘shiqlar professional ijrochilar ijodida sayqallangan, ashulachilikning murakkab vokal texnikalari paydo bo‘lgan (Mirzaev, 1990).

XX asr boshlaridan mustaqillik davrigacha bo'lgan davrda o'zbek qo'shiqchiligiga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatdi:

- ijobiy: xalq musiqasi ilmiy o'rganildi, yozib olindi, notaga olindi;
- salbiy: ko'p qo'shiqlar standartlashtirildi, ayrim marosim janrlari cheklab qo'yildi.

Shunga qaramay, 1930-1980 yillar orasida:

- xalq kuy-ashulalarining professional sahna talqini shakllandi,
- o'zbek estradasi paydo bo'ldi,
- radio va televideniye yangi ijro makonini yaratdi.

Mustaqillikdan hozirgacha bo'lgan davr 1991-yildan keyingi davrda milliy qo'shiqchilik qayta tiklanish va yangilanish bosqichiga kirdi:

- folklor ansamblari tashkil etildi,
- marosim qo'shiqlari tiklandi,
- mumtoz ashulachilik qayta jonlandi,
- yangi vokal-folklor maktablari shakllandi,
- etno-estrada, modern-folklor kabi yangi yo'nalishlar paydo bo'ldi.

Bu bosqichda milliy identitetni mustahkamlash va merosni tiklash jarayoni qo'shiqchilikda ham sezildi.

Ayni paytda O'zbek qo'shiqchilik san'atida uslub, shakllar bilan bir qatorda janr tizimi ham yuksalib bordi. O'zbek xalq qo'shiqlari ko'p qirrali bo'lib, ularni funksional, badiiy va musiqiy belgilariga ko'ra tasniflash mumkin. Quyida eng keng qamrovli ilmiy tasnif keltiriladi.

Marosim qo'shiqlari qadimgi qatlamni tashkil qiladi. Ular:

- mavsumiy qo'shiqlar (Navro'z, Sumalak, Lolaqizg'aldoq qo'shiqlari),
- to'y qo'shiqlari (yor-yor, kelin salom, to'y terma),
- bolalar marosim qo'shiqlari (alla, beshik to'yi qo'shiqlari).

Marosim qo'shiqlari odatda oddiy ritm, ixcham melodika va takrorlanuvchi intonatsiyalarga ega bo'ladi.

Mehnat qo'shiqlari - bu janr real mehnat jarayonini muvofiqlashtirish vazifasini bajargan:

- haydash qo'shiqlari,
- o'rim qo'shiqlari,
- ipakchilik va hunarmandchilik qo'shiqlari.

Nettl (1983) mehnat qo'shiqlarida ritmning "ish jarayonining tabiiy ritmiga mos kelishi"ni eng asosiy musiqiy mezon sifatida belgilaydi.

Lirik qo'shiqlar o'zbek qo'shiqchiligining eng keng tarqalgan qatlamidir:

- muhabbat lirikasi,
- ayriliq qo'shiqlari,
- sog'inch va dard qo'shiqlari,

- hazil-mutoyiba qo'shiqlari.

Melodik tuzilishi yumshoq, mayin, ko'pincha pentatonik yoki minor ladlar asosida quriladi. O'zbek qo'shiqchiligi bosqichma-bosqich rivojlangan bo'lsa-da, hech bir yangi bosqich oldingisini inkor etmagan. Aksincha, har bir bosqich:

- yangi janrlarni paydo qilgan,
- mavjud shakllarni takomillashtirgan,
- shahar va qishloq musiqasini o'zaro uyg'unlashtirgan.

Aynan shu uzluksizlik milliy qo'shiqchilik fenomenining barqarorligini ta'minlagan.

XULOSA

O'zbek milliy qo'shiqchiligi uzoq tarixiy jarayon davomida shakllangan murakkab tizim bo'lib, unda qadimgi marosim qo'shiqlaridan tortib mumtoz ashulachilik, dostonchilik va zamonaviy estrada janrlarigacha bo'lgan keng ko'lamli vokal shakllar mujassamdir. Tarixiy bosqichlarning har biri o'ziga xos musiqiy xususiyatga ega bo'lib, xalqning ijtimoiy hayoti, olamqarashi, madaniy tajribasi bilan chambarchas bog'langan.

Bugungi kunda milliy qo'shiqchilik:

- merosni tiklash,
- yangi ijodiy talqinlar yaratish,
- zamonaviy musiqa bilan uyg'unlashuv,
- yosh avlodga yetkazish jarayonlarida faol rivojlanishda davom etmoqda.

Shu bois bu an'anani ilmiy o'rganish milliy identitet va madaniy merosni asrab-avaylashning eng muhim yo'nalishlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Levin, T. (2016). *The Hundred Thousand Fools of God: Musical Travels in Central Asia*. Indiana University Press.
2. Mirzaev, T. (1990). *Maqom san'ati asoslari*. Toshkent: Fan.
3. Nettl, B. (1983). *The Study of Ethnomusicology*. University of Illinois Press.
4. Qo'shoqov, A. (2001). *O'zbek xalq musiqasi: ritm va shakl*. Toshkent: O'qituvchi.
5. Rajabov, I. (1982). *O'zbek xalq cholg'ulari tarixi*. Toshkent: Fan.
6. Sodiqov, A. (2005). *O'zbek xalq qo'shiqlari poetikasi*. Toshkent: Adabiyot.
7. Saidov, N. (2014). *Markaziy Osiyo vokal an'analari*. Samarqand davlat universiteti nashri
8. Jurayev, I. (2025). Vocal pedagogy in the academy integrating Uzbek traditional practices. *Academic Journal of Science, Technology and Education*, 1(7), 30-35.

9. Eralieva, F. E. (2025). An approach to the formation of the piano repertoire based on national and world music samples. *Academic Journal of Science, Technology and Education*, 1(7), 21-25.
10. Yuldashev, A. (2025). Performance on Uzbekistan folk instruments: opportunities and prospects. *Academic Journal of Science, Technology and Education*, 1(7), 3-5.
11. Muminov, M. (2025). Cultivating the complete musician in the piano studio. *Academic Journal of Science, Technology and Education*, 1(7), 16-20.
12. Madaminjonovna, M., & Uzoqjonov, M. (2025). The possibilities of solving environmental problems through technology. *Academic Journal of Science, Technology and Education*, 1(7), 11-15.